

Примена квалификатора еуф. у Речнику српскога језика (2018): критичка анализа

Александра Шекеровић

 <https://orcid.org/0009-0001-5108-1897>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

aleksandra.shekerovic98@gmail.com

Сажетак

У фокусу је рада примена квалификатора *еуф.* (*еуфемизам, еуфемистички*) у *Речнику српскога језика* (2018) Матице српске. Еуфемизација се сматра једном од комплекснијих и неухватљивијих семантичких и прагматичких појава, која своју функционалност црпи из различитих тематских денотативних поља, међу којима је и поље табуа. Циљ је да се утврди како се поменута вишеслојност одсликава у савременој српској лексикографији, те да ли квалификатор *еуф.* на адекватан начин покрива домен употребе лексичких јединица на које се односи. На основу ексцерпираних лексема које су маркиране квалификатором *еуф.*, али и оних код којих је квалификатор неочекивано изостао, долази се до закључака о његовој непотпуно адекватној и недовољно доследној употреби и маркирању превасходно традиционалних еуфемизама. Предлаже се ревизија употребе квалификатора *еуф.* у српској лексикографској пракси, а потом и проширивање поља његове примене.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, дескриптивни речник, квалификатор, еуфемизам, пракса.

Abstract

This paper focuses on the application of the label *euf.* (standing for *euphemistic*) in the *Rečnik srpskoga jezika* [i.e. *Dictionary of the Serbian Language*] by Matica Srpska (2018). Euphemization is considered one of the more complex and elusive semantic and pragmatic phenomena, deriving its functionality from various thematic denotative fields, including the field of taboo. The aim of the paper is to determine how this multi-layered property is reflected in contemporary Serbian lexicography and whether the label *euf.* adequately covers the domain of usage of the lexical units it refers to. By analyzing lexemes marked with the label *euf.* as well as those where the label is unexpectedly absent, the paper highlights inconsistencies and inadequacies in its application. The findings suggest that the label is applied primarily to traditional euphemisms and is used neither comprehensively nor consistently. A revision of the use of the label *euf.* in Serbian lexicographic practice is proposed, alongside an expansion of its scope.

Keywords: Serbian language, lexicography, descriptive dictionary, qualifier, euphemism, practice.

1. Увод

У структури лексичког значења, добро је познато, реализују се денотативне и конотативне компоненте, као и компоненте које се тичу домена употребе лексема у говору и писању (Ристић 2006: 93). Бележење неденотативних компоненти које неретко експлицирају емоционално-експресивне елементе значења попут шаливог, подругљивог, пејоративног, еуфемистичног итд. представљало је и представља један од већих изазова у практичној лексикографији. Питање успостављања општих, јединствених принципа у обележавању поменутих компоненти, тј. у употреби стилских квалификатора заокупља пажњу језичких прегалаца у радовима из области лексикологије, лексикографије и металексикографије (Вавић

1981; Дешић 1990; Вуковић 2002; Ристић 2004; Ристић 2006; Гортан-Премк 2011; Слијепчевић 2012; Томић 2014; Стојановић 2021; Николић 2023 и др.).

Важна тема у вези са стилским квалификаторима јесте и питање употребе квалификатора *еуф.* (*еуфемизам, еуфемистички*) — питање обележавања и представљања портрета еуфемистичног значења у речницима српскога језика. Предмет нашега интересовања ограничен је на лексеме које су у *Речнику српскога језика* (РСЈ) Матице српске из 2018. године, као тренутно последњем завршеном дескриптивном речнику савременог српског језика, обележене квалификатором *еуф.* У техничким скраћеницама за РСЈ даје се разрешење скраћенице *еуф.*, али, наравно, без детаљнијег објашњења о лексичко-семантич-

ким и прагматичким појединостима лексичког слоја на који упућује.

У литератури се квалификатор *еуф.* подводи под стилску, експресивну одредницу (Вавић 1981: 80) за маркирање лексике која поседује повишену експресивну тоналност и која настаје као вид језичког прикривања или супституције (сексуалног, верског и др.) табуа (Ивановић 2014: 216, 217). Н. Ивановић даље објашњава да се квалификатором *еуф.* означавају називи нечистих сила, затим ублажено погрдни називи особа, супститутивни називи табуизираних делова тела (Исто). С. Ристић (2014: 125) поменути функционалну метајезичку јединицу којом се представљају сложени експресивни садржаји дефинише као комуникативно-прагматични маркер, карактеристичан за књижевно-уметнички и разговорни стил. Укупно бављење овим квалификатором, колико је аутору познато, своди се на неколико редова, иако се, такође, наглашава неопходност детаљнијег испитивања традиционалних квалификатора у прагматичкој зони значења, међу којима је и *еуф.* (Ристић 2004: 229; Стојановић 2021: 227). Помак у сазнањима о употреби овога маркера начињен је радом М. Стојановић (2021). У раду је извршена лексиколошка и лексикографска анализа лексике маркиране ознаком *еуф.* у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* (РСАНУ), *Речнику српскохрватској књижевној језика* (РМС) и *Речнику српској језика* (РСЈ) из 2011. године. Ауторка сматра да су, приликом одређивања овога слоја лексикона, кључни културолошки и социјални, као и прагматички фактори. У последње ова ауторка убраја постојање табуа и комуникативне интенције у виду љубазности да се саговорник или слушалац не шокира или не повреди. По извршеној анализи М. Стојановић запажа да не постоје тачно одређена правила у лексикографској обради еуфемизама. Издваја неколика тематска поља у којима је уочена употреба квалификатора *еуф.* — област табуа и празноверја, заменске речи за ђавола и зле силе, називи појединих животиња, делови тела, социјално неприхватљива понашања. Иста ауторка, даље, примећује да се у речницима еуфемизми посматрају само као „лексички феномен који служи да се замене табуисане речи, као и поједине речи и изрази који се из културолошких разлога сматрају неприкладним” (Стојановић 2021: 231). Чини се важном њена смерница да лексикограф треба да уочи разлику између речничког, инваријантног значења лексеме и контекстуалног, те да искључиво прво подвргне дефинисању. М. Стојановић препоручује да је у одређењу еуфемизама у речницима потребно препознати припадност лексеме одређеном тематском пољу — табуизираним (нпр. натприродна бића, болест) или непожељном денотату (смрт, бо-

лест, делови тела итд.) и постојање замене којом се значење денотата ублажава и побољшава. Истакнута је потреба за детаљнијим бављењем еуфемистичним лексичким јединицама те за израдом специјализованог речника еуфемизама у српском језику.

За потребе овога истраживања ексцерпирани су све лексеме са квалификатором *еуф.* из РСЈ. Таквих лексема је тек 26. Током прикупљања грађе, уочене су семантичке реализације појединих лексема, за које је, према одређеним критеријумима (о којима ће бити више речи у наставку рада), утврђено да би такође могле понети квалификатор *еуф.*

Циљ нашега рада јесте да се утврди како се комплексност еуфемизама одсликава у српској лексикографској пракси, те да се испита која се денотативна тематска поља еуфемизама и на који начин бележе у РСЈ. Од значаја је истражити и које табуизираних сфере лексикографи доминантно бележе, на које све сегменте човекове делатности и области живота лексика маркирана квалификатором *еуф.* упућује, које су лексичко-семантичке групе обухваћене овом ознаком, као и да ли се квалификатор доследно употребљава кроз РСЈ. Интересује нас и да ли лексеме еуфемистично значење развијају у оквиру полисемантичке структуре или им је оно пак примарно и једино.

У наставку рада дат је детаљнији осврт на особености процеса еуфемизације, а потом је приступљено анализи корпуса. У пододељку 3.1. даје се типологија лексема обележених квалификатором *еуф.* према њиховој припадности одређеној лексичко-семантичкој класи, пододељак 3.2. доноси испитивање оправданости примене квалификатора *еуф.* код двеју лексичко-семантичких група. У пододељку 3.3. посвећује се пажња преклапању домена употребе лексичких јединица са еуфемистичним значењем. Разгранатост семантичке структуре лексема које су у *Речнику* обележене ознаком *еуф.* у фокусу је пододељка 3.4., док се у пододељку 3.5. проблематизују поједине семантичке реализације код којих је квалификатор неочекивано изостао. Пре закључних разматрања у 5. одељку, приказују се резултати и њихове импликације у одељку 4.

2. У чему се огледа комплексност феномена еуфемизације?

Човек је од давнина упознат са својом способношћу да један исти садржај саопшти на различите начине. Директно, грубо, опорно, недовољно учтиво — уопштено узев — непожељно и непогодно или пак учтивије, ублажено и улепшано — еуфемистично. Постојање еуфемизама везује се за почетке препод-

знатљивог људског језика (ALLAN – BURRIDGE 1991). Темом првих еуфемистичних образовања сматра се религија, још су их Грци и Римљани користили како би избегли речи и изразе сматране лошим знамењима¹, оне које би расрдили и изазвале гнев богова. У грчким митовима остало је забележено да смртници богиње Еринеје — оне које су љуте — из страха од последица зазивања њиховог имена називају ласкавим Еумениде — оне које су благоугодне (MORITZ 2015: 13). Име бога је такође (било) ван сфере директног именовања, а у блиској вези са њим јесу и мистичне, табуизирани теме старог датума — смрт и рођење (NEAMAN – SILVER 1990: 1–2). Човек, чини се, табуизирани изразе изједначава са оним што означавају, те њиховим преименовањем и ублажавањем појединац врши сизифовски покушај мењања суштине табуизираниог појма (KEYES 2010: 15). За еуфемизмима се, дакле, посеже из интенције да се прикладно казује о „неизрецивом” и табуизираним, без његовог призивања. Табуизирани теме су оне за које се верује да је неприкладно и непристојно говорити о њима. У њиховој основи налази се изразита забрана — културна норма која намеће одређене обрасце понашања као обавезне, док друге схвата непожељним (Шипка 2011: 16). Важно је нагласити да не постоји апсолутни табу (ALLAN – BURRIDGE 2006: 9), будући да његово постојање конструишу уверења људи, тј. одређене друштвене заједнице која се језиком служи у поједином времену. Он прати и одсликава ванјезичке промене, а еуфемизми су начин да се језик прилагоди тим променама. Током времена табуи су варирали и мењали се од верских до секуларних, од традиционалних до модерних (ГЕОРГИЈЕВ 2015: 224). Ипак, најчешћи се и данас односе на тело и телесне течности; одећу; органе и чинове сексуалног односа; поједине физиолошке процесе; болест и смрт; именовање, обраћање, додиривање и гледање светих бића, предмета и места; нечисте силе; сакупљање хране, њену припрему и потрошњу (ALLAN – BURRIDGE 2006: 1; ШИПКА 2011: 19).

Постојање еуфемизама условљавају културолошки и социјални фактори, који су увек омеђени месном и временском димензијом. Неку реч или израз једна говорна заједница у одређеном временском одсечку употребљава у еуфемистичном значењу. Није сигурно да иста реч има еуфемистично значење и у некој другој говорној заједници, или чак у тој истој, само у неком другом временском одсечку. Разлоге оваквог кретања треба тражити у сталној променљивости која је присутна како у друштвеним вреднос-

тима, тако и у језику (KEYES 2010: 13). Ублажене речи могу изгубити свој еуфемистички потенцијал, могу бити замењене другим речима итд. Због тога процес еуфемизације замишљамо као вербалну вртешку која је у непрекидном покрету, при чему одређене речи „ускоче” на вртешку, друге „сиђу” са ње, треће остану током целе „вожње”, а поједине изгубе еуфемистично значење током „вожње” (KEYES 2010: 13).

Прво од денотативних тематских поља из којег еуфемизми црпе своју функционалност јесте, дакле, поље табуа. Друго је поље прагматике, у којем је кључна комуникативна интенција у виду жеље да се саговорник или слушалац не повреди и не шокира, због чега се „маскира и прикрива права природа проскрибованих појмова” (СТОЈАНОВИЋ 2021: 225). Обраћање пажње на осећаје комуникатора приликом друштвене интеракције налази се у блиској вези са очувањем *образа*, сопственог и саговорниковог. У том смислу еуфемизам наступа као средство заштите говорниковог образа — ублажавајући исказ, он смањује шансе за потенцијалним сукобом који би могао променити или утицати на његов друштвени статус (CRESPO FERNÁNDEZ 2005: 83–85). Поред тога, комуникатору је, уколико жели да интеракција буде успешна, у интересу да сачува образ и осталих учесника дате комуникацијске ситуације. Еуфемизам се може јавити и као резултат својеврсног развијања осећаја стида, што се показује у „ставовима према опшеним речима како у смислу (не)спремности да се употребе тако и у смислу реаговања на њихову употребу од стране других особа” (ШИПКА 2011: 15, 24).

Рекло би се да је за разумевање еуфемизама потребно овладати низом чинилаца — познавањем друштвених и културолошких околности, саме динамике (ван)језичке ситуације² и контекста. Контекст је нарочито од значаја у разумевању тзв. контекстуалних еуфемизама које речници, по правилу, не бележе (WARREN 1992; KUNA 2007: 100). Други, чију окосницу чини табу, називају се лексичким и у основи функционишу као експресивно обојени синоними наспрам табуизираних речи. Ови се еуфемизми бележе у речницима.

3. Анализа корпуса

У предстојећим пододељцима представља се извршена анализа корпуса. С обзиром на гореописану вишеслојност и свеprisутност еуфемизама у језику, очекивано је да број лексема обележених квалификатором *еуф.* у РСЈ буде значајно већи. Ипак, то није

¹ Термин *еуфемизам* потиче од класичне грчке речи εὐφημία (употреба лепих речи, ублажавање). Могуће га је довести у везу и са Еуфемом, старогрчком музом одобравања, речи доброг знамења и похвале (KEYES 2010: 8).

² Упознати се са ставовима и расположењима говорника (који нису никад неутрални) према осталим учесницима или предмету комуникације (KUNA 2007: 100).

случај. Двадесет и шест лексема које јесу обележене групишу се према лексичко-семантичким особеностима. Запажа се доминантно квалификовање лексике из тематског денотативног поља табуа, које пак није сасвим доследно спроведено. Зато се даје приказ семантичких реализација лексема које су, чини се, неоправдано понеле квалификатор *еуф.*, као и оних код којих је квалификатор неочекивано изостао или је био замењен неким другим.

3.1. Лексичко-семантичке групе лексема обележених квалификатором *еуф.*

Лексеме маркиране квалификатором *еуф.* у РСЈ могуће је поделити у једанаест лексичко-семантичких група:

- Лексичко-семантичка група са заједничком архисемом 'који је несрећан': *веселник, веселница, весео, добросрећан, добросрећник, добросрећница*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'који означава умањени примерак неког ентитета': *делце, динарчић, дремак, жрџица, милионче/милиончић, невољица*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'којег одликује каква друштвено непожељна карактеристика': *нејунак, нелей*, израз *није баш свеџац*;
- Лексичко-семантичка група са заједничком архисемом 'део тела': *мушкоси*, израз *дебело месо*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'нечастива, зла сила': *кус, каменица*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'крај живота': *џушоваши*, израз *ако му се нешто догоди*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'који није припитомљен, који зазире од људи': *дивљашан*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'штетна животиња': *нейоменица*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'који је припит': израз *биши добре воље*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'вршити какву друштвено непожељну радњу': *лаиши*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом 'именовање којим се тепа коме': *мајаре*.

Детаљнијим разматрањем побројаних лексичко-семантичких група лексема обележених квалификатором *еуф.* могуће је извести неколико закључака. Прво, еуфемизми најчешће замењују речи којима се означава несрећна особа уопште, потом особа коју карактерише негативна карактеристика, тј. вид негативног понашања, делови тела, имена натприродних бића (ђавола и вештица) и крај живота.

Магијска функција језика и дубоко укоренено веровање у моћ изговорене речи леже у основи еуфемистичних образовања, као на пример: *веселник, веселница, весео, добросрећан, добросрећник, добросрећница* те *нејунак, нелей* и израза *није баш свеџац*. Употребом лексема супротног значења (*веселник* уместо *јадник, несрећник*; *добросрећница* уместо *злосрећница, несрећница* итд.) избегава се помињање потенцијално опасних и непријатних речи које могу призвати изговорено, а говорник и адресат остају у сфери привидно позитивне семантизованости исказа, иако је суштина поруке јасна обема странама. Запажа се, дакле, и прагматичка интенција комуникатора да поступа на љубазан начин и обраћа пажњу на осећаје учесника и слушаца у комуникацији, те еуфемизмом привидно прикрива праву природу изреченога. Слична је ситуација и са изведеницама са префиксом *не-* те изразом *није баш свеџац*. Префикс *не-* има функцију умањивања, тј. негирања онога што значи други део речи (Ристић 2006: 69) — сведочи о, чини се, одсуству садржаја исказаног именицом. Рекло би се да је, дакле, прихватљивије и прикладније некакву непожељну појавност описати одсуством њених позитивних вредности, него је квалификовати именовањем негативних.

Веровање у магијску моћ изговорене речи крије се и иза еуфемистичних образовања у лексичко-семантичкој групи са архисемом 'нечастива, зла бића': *кус, каменица*. Наведене лексеме поседују негативан — табуизиран денотат (врага, тј. вештицу) у ванјезичкој стварности и са тачке гледишта савременог говорника српског језика спадају у тзв. историјске еуфемизме, речи које су у прошлости вршиле еуфемистичку функцију, али чији је еуфемистички потенцијал у садашњости знатно мање изражен (Сеничкина 2008: 12; Стојановић 2021: 228).

Имена животиња које је човек сматрао штетним бивају, такође, предмет еуфемизације. Еуфемистично образовање за змију — *нейоменица*, открива о оној која се не помиње, из страха од њеног појављивања, али и призивања зла и оностраних сила уопште. Змију је, дакле, према народном веровању, човек сматрао хтонском и штетном животињом³, те је њен

³ Осим змије, на еуфемистичан начин говори се и о другим опасним и штетним животињама — о вуку, мишу, ласици, кукавици

назив избегавао користећи заменско име, које штити говорника и слушаоце (Стојановић 2021: 228).

Тема завршетка живота, тј. смрти је, такође, пример табуа „заснованог на страху” (Георгијев 2015: 224). Реч је о универзалном и веома осетљивом онтолошком феномену о којем се дискутује још од појаве првих друштава⁴. Страх од смрти повлачи за собом и страх од изговорених речи, као манифестације људских размишљања. Еуфемизми којима се ублажено говори о смрти су, као и у скупини са архисемом ‘нечастива, зла бића’, присутни од давнина, али они, будући да се односе на универзалан људски и социјални феномен, не губе свој еуфемистички потенцијал. Зачуђује зато чињеница што су за тематску групу крај живота, као једну од денотативних група о којој се најчешће говори на еуфемистичан начин, у РСЈ свега две језичке јединице обележене квалификатором *еуф.* — *йушоваши*, израз *ако му се нешійо гоіоіо*.

У лексичко-семантичкој групи са архисемом ‘делови тела’ засведочене су две лексеме обележене квалификатором *еуф.* — *мушкосі* у значењу мушког полног органа и израз *дебело месо* (уместо *сітражњица*). Њима се денотирају они делови тела који учествују било у интимним, сексуалним односима, било у физиолошким процесима тела — обама тематским пољима о којима се такође често говори на еуфемистичан начин.

3.2. Лексичко-семантичке скупине лексема које су неоправдано понеле квалификатор *еуф.*

Током анализе издвојене су две лексичко-семантичке групе које суштински не показују карактеристике еуфемизма. То је, најпре, веома бројна лексичко-семантичка група са архисемом ‘који означава умањени примерак неког ентитета’: *делце*, *динарчић*⁵, *гремак*, *жрџица*, *милионче/милиончић*, *невољца*. Лексеме из ове групе представљају пре хипокористична, тј. деминутивна образовања у којима нема (недвосмислене)⁶ примесе еуфемистичних компоненти. Да је тако потврђују нам суфикси којима су оне образоване, други квалификатор који маркира ове лексеме — сваку од њих уз квалификатор *еуф.* одређује и квалификатор *дем.* или *хиј.*, као и непостојање негативног денотата (Стојановић 2021: 227)

(Стојановић 2021). Такви случајеви пак нису регистровани у корпусу.

⁴ Више о различитим доживљајима смрти кроз историју цивилизације в. Георгијев (2015).

⁵ У речничком чланку лексеме *динарчић* наводи се да је у питању деминутивна форма, а у загради се скреће пажња на њено понекад еуфемистично или презриво значење.

⁶ О примесама еуфемистичних компоненти могуће је дискутовати преваходно у случајевима контекстуалне употребе лексема *жрџица* и *невољца*.

у ванјезичкој стварности на које би се ове лексеме односиле. Помало пак зачуђује чињеница да је оваква лексикографска пракса, која је (према Стојановић 2021) била присутна у старијим томовима РСАНУ и старијим издањима РМС, заступљена и у тренутно последњем завршеном речнику савременог српског језика, који датира из 2018. године.

Наводи у вези са (не)оправданошћу употребе квалификатора *еуф.* илуструју се примерима из корпуса савременог српског језика⁷:

- (1) Антонић затим прелази на анализу једне агитроповске квази-драме, показујући како ово *делце* бива уздигнуто до шекспировских висина, захваљујући критичарима и гледаоцима [...];
- (2) Једва да и памтим када сам последњи пут прочитао неки Пратов стрип, нисам пуно упознат са његовим опусом нити знам како се ово *делце* котира, но... мени је ово то-тални shit. Улудо бачених 15 минута;
- (3) Г. Стојан Новаковић, тада министар просвете у Србији, један од наших најспремнијих другова, превео је то моје *делце*, и одштампао у Просветном Гласнику, бр. 1. год. 1883.

У прва два примера евидентан је изостанак еуфемистичног значења лексеме *делце*. Штавише, лексема *делце* у овом контексту носи изразито негативну, готово презриву конотацију. Трећи пример говори у прилог хипокористичком одређењу лексеме *делце*.

Слична је ситуација са лексемама *динарчић* и *милионче/милиончић* које би се могле сврстати у лексичко-семантичко поље новац. У примерима (4)–(7) могуће је чак уочити елементе презривог, подругљивог и ироничног:

- (4) У Societe Generale банци и на жалост и ја имам стамбени кредит и мене цепају 300 динара месечног „одржавања” плус 15 *динарчића* по виђеном стању на банкомату. Све им брѣ мало;
- (5) Или ако од једног произвођача наручите више артикала и он их запакује у један пакет. Ето неког *динарчића* и за нашу државу. Свакако, гледајте да купујете робу која је на попусту [...], не залећите се;
- (6) Уз судске трошкове угурах ја, као издајник, *милионче* у буџет Србије!
- (7) Реално најбољи начин да се напуни државна каса је да се они који имају *милионче* на рачуну опорезују 85%.

Употреба лексема *жрџица* и *невољца* доноси унеколико сложеније стање. На основу предочених (али и других ишчитаних) примера евидентно је да еуфемистично значење не преовладава (исп. пр. 8 и 9), али ипак може провејавати. Могуће је у примерима (10) и (11) препознати ситуацију у којој се употребом лексеме *невољца* покушава ублажити те умањити озбиљност и значај описане ситуације.

⁷ Консултован је веб-корпус PDRS, који броји преко 600 милиона речи.

Због тога је, чини се, оправдано закључити да лексема *невољица* може имати еуфемистички карактер. Рекло би се, ипак, да такав карактер ових лексема није инваријантан и да га у мањој или већој мери условљава управо контекст у којем се нађу:

- (8) Како су само намазане и препредене, све са маском финих и невиних *жрјивица*;
- (9) Ваљда ће до ваших мозгића допрети да је ствар завршена. А шта ћемо после? Истину на вољу, Марковић је препрептерерао, а сада глуми *жрјивицу*. Као сам је. Маните ме тога;
- (10) Ругајући се стварима због којих се у животу иначе тугује и плаче, човек настоји да докаже своју супериорност „над тамо неким ситним *невољицама*”;
- (11) Многи људи имају тако неподношљиве невоље да помислиш да су твоје заправо *невољице*, да то није ништа у поређењу са његовим. А ето људи трпе⁸.

Друга лексичко-семантичка група лексема за коју сматрамо да је неоправдано обележена квалификатором *еуф.* јесте skupина са архисемом ‘именовање којим се тепа коме’: *мајаре*. На основу дефиниције семантичке реализације лексеме *мајаре* дате у изводу 1 може се запазити да је денотат у ванјезичкој стварности позитиван — дете. То, као и сама речничка дефиниција наводе на закључак да му се појединац обраћа одмила, те да и такво именовање има позитивну конотацију (Томић 2014: 439). Стога би овакву употребу лексеме *мајаре* пре требало маркирати квалификатором *фамилијарно* (Стојановић 2021: 230):

магаре [...] б. еуф. (обично у вок.) у тепању, нежном обраћању некоме (обично своме детету), у значењу: драго (моје), слатко (моје).

Извод 1. Део речничког чланка лексеме *мајаре*.

3.3. Преклапање домена употребе еуфемистичне лексике у РСЈ

Домен употребе лексема с квалификатором *еуф.* преклапа се веома често с другим доменима, те су стога поједине лексеме обележене не само квалификатором *еуф.* него и неким од следећих — *хиј.* (*делце, дивљашан, дремак*), *дем.* (*жрјивица, милионче, невољица*), *иразн.* (*каменица*), *ипрезр.* (*динарчић*), *разі.* (*милионче*) и *нар.* (*нейоменица*). Приказани нам подаци могу изнова указати на вишеслојност феномена еуфемизама и потребу за њиховим осветљавањем са различитих аспеката — лингвистичког, социокултурног и прагматичког.

⁸ У сврху илустрације употребе лексеме *невољица* у савременом српском језику претражен је, услед недостатка адекватних примера њене употребе у веб-корпусу *PDRS*, веб-корпус *CLASSLA-web.sr*.

3.4. Семантичка структурираност лексема обележених квалификатором *еуф.*

Уочено је да се квалификатор *еуф.* може односити на моносемичне и полисемичне лексеме, као и на изразе који су део општег лексикона. Код полисемантичних лексема он може маркирати примарно значење лексеме или неко од њених секундарних значења.

У прву је групу сврстано 13 моносемичних лексема. То су следеће лексеме: *веселник, веселница, делце, дивљашан, динарчић, дремак, жрјивица, лајићи, милионче, невољица, нејунак, нелет, нейоменица*.

Другој групи припадају полисемантичне лексеме. У зависности од тога на које се значење квалификатор *еуф.* односи, извршена је подела на две класе:

а) Лексеме код којих је једно од подзначења у оквиру примарне семантичке реализације обележено квалификатором *еуф.*, за разлику од осталих на која се он не односи: *мушкоси, џушовићи*.

б) Лексеме код којих се квалификатором *еуф.* маркира неко од секундарних значења: *весео, добросрећан, добросрећник, добросрећница, каменица, кус, мајаре*.

У трећој су групи квалификатором *еуф.* обележени, у најширем смислу, фразеолошки изрази који се наводе при крају речничког чланка. Ту се убрајају лексеме, односно одговарајући изрази: *дебео (дебело месо), добар (бити добре воље), нешто (ако му се нешто догоди), светица (није баш светица)*.

3.5. Изостанак квалификатора *еуф.*

Током ексцерпције грађе испоставило се да постоје поједине лексеме код којих је испитивани квалификатор изостављен, иако је био очекиван. У наставку се наводе те лексеме, а пре тога постављају се и критеријуми према којима су оне препознаване. Први од услова јесте да се лексемом на ублажен начин именује појам који улази у сферу табуа и/или нечег што је човеку страно, застрашујуће и неизрециво, што се потврђује речничком грађом. Други услов јесте да лексеме припадају некој од поменутих лексичко-семантичких група (према Слијепчевић 2012: 254).

Представљају се у изводу 2 секундарна реализација лексеме *ојићи*, а у изводима 3 и 4 изрази (регистровани под одговарајућим одредницама) које обједињује архисема ‘крај живота’:

отићи [...] б. б. погинути, умрети; преселити.

Извод 2. Део речничког чланка лексеме *ојићи*.

преселити [...] • *преселии се на (у) друји свет* (у вечност),
умрети.

Извод 3. Део речничког чланка лексеме *преселии*.

раставити [...] • *расиавији се са светом* (душом,
живојом) умрети.

Извод 4. Део речничког чланка лексеме *расиавији*.

У предоченој се речничкој грађи крај живота, односно смрт схвата посредством механизма концептуалне метафоре (SILASKI 2011: 105). Исти когнитивни принцип образовања значења посведочен је у одговарајућој семантичкој реализацији лексеме *јуиовави* (извод 5) која је обележена квалификатором *еуф.*:

путовати [...] 1. в. *еуф.* одлазити с овога света,
умирати).

Извод 5. Део речничког чланка лексеме *јуиовави*.

Рекло би се да су еуфемистична значења лексеме *ојићи*, те израза *преселии се на друји свет*, *расиавији се са душом* остварена истим механизмом мишљења као и код лексеме *јуиовави*, да су парадигматски блиска те да могу, такође, бити означена квалификатором *еуф.* Наводе се у наставку преостали случајеви из посматране тематске групе у којима би, чини се, било оправдано увођење ознаке *еуф.* Реч је о еуфемистичном значењу лексеме *јесен* '2. касно доба живота, залазак, крај: јесен живота' и следећих израза: *друји свет* и *онај свет* (регистровани под одредницом *свет*) у значењу постојање живота и после смрти, загробни живот; *вечни јочинак* (одредница *јочинак*) у значењу гроб, смрт; *вечним сном засиави* (одреднице *засиави* и *сан*) у значењу умрети; *вечна кућа* (одредница *кућа*) у значењу гроб⁹.

Лексеме које немају ознаку *еуф.* издвајане су, поред поменутих критеријума, и према парадигматским односима које граде са лексемама код којих је квалификатор експлицитан: *куси* и *нечасииви*, придеви реализовани у именичкој служби да означе ђавола јесу блискозначни, па би било очекивано да се квалификатор *еуф.* нађе и уз одговарајућу семантичку реализацију лексеме *нечасиив*:

кус [...] 4. (у именичкој служби, само одр.) *еуф.* ђаво, враг.

Извод 6. Део речничког чланка лексеме *кус*.

нечастив [...] 2. (у им. служби, одр.) ђаво, враг, сатана, демон.

Извод 7. Део речничког чланка лексеме *нечасиив*.

Надаље, лексема *весео* и израз *бији добре воље* схватају се као блискозначни, штавише — синони-

мични, с обзиром на то да је значење израза *бији добре воље* дефинисано на следећи начин: *бији расиоложен, весео*. Обе језичке јединице у семантичкој структури остварују и исто еуфемистично значење *бији приији*.

весео [...] 1.б. шаљ. који је под утицајем пића, припит.

Извод 8. Део речничког чланка лексеме *весео*.

добар [...] • *бији добре воље*, [...] 2. *еуф.* бити припит.

Извод 9. Део речничког чланка лексеме *добар*.

Еуфемистично је значење засновано на замени именовања тога припитога стања само једним од прототипичних елемената који га сачињавају — добрим расположењем — које се схвата друштвено прихватљивим и које на одговарајући начин маскира и улепшава дискурс. Нејасно је пак због чега је остварено значење код придева *весео* маркирано квалификатором *шаљ.*, а не ознаком *еуф.* као и код израза *бији добре воље*.

Напоследку, могуће је размотрити и обележавање квалификатором *еуф.* израза *обији истину*. Еуфемистични набој у овом примеру треба тражити у експресивном удаљавању, замењивању и замагљивању праве природе исказа, који би, изречен без ублажавања, нашкодио говорнику или повредио саговорника.

обији [...] • *обији истину* избећи да се каже право стање, рећи неистину, слагати.

Извод 10. Део речничког чланка лексеме *обији*.

4. Импликације добијених резултата

Резултати спроведене анализе указују на то да се квалификатор *еуф.* у РСЈ користи веома ретко, често недоследно, а понекад и неадекватно. У РСЈ се претежно бележе и квалификатором *еуф.* маркирају еуфемистична значења из тематског денотативног поља табуа. Међутим, примена квалификатора у оквиру овог тематског денотативног поља има недоследности. Оне се огледају у следећем — 1. неадекватној употреби другог квалификатора уместо потребног маркера *еуф.*; 2. неодговарајућој (и/или контекстуално зависној) употреби квалификатора *еуф.* — у обележавању лексике која би требало да понесе, најчешће, неки од следећа три квалификатора — *хиј.*, *дем.* или *фам.* и 3. недовољно доследној употреби квалификатора *еуф.* у семантичким реализацијама где би био очекиван.

Тако је квалификатор у највећем броју случајева маркирао лексеме из лексичко-семантичке групе 'несрећна особа', потом 'делови тела', 'друштвено неприхватљива понашања', 'натприродна бића' и

⁹ У представљеним примерима као еуфемистички супститут наступају перифрастичке конструкције. О еуфемизацији као стилском поступку и његовој интерсекцији са перифразом в. Ковачевић (2000: 166).

напоследку група ‘крај живота’, што потврђује да РСЈ највећим делом бележи народне, традиционалне еуфемизме који се односе на религију, празноверје, делове тела и одређена понашања (Стојановић 2021: 231). Ипак, ‘крај живота’, тј. смрт једна је од најчешћих тема о којој се говори на еуфемистичан начин, те зачуђује да њена продуктивност није у довољној мери потврђена и квалификовањем у РСЈ. У корпусу је, зато, пронађено девет случајева (једна секундарна семантичка реализација и осам израза) из тематске скупине ‘крај живота’ код којих је маркер *еуф.* изостао. Тема болести, уско повезана са смрћу, такође није маркирана у РСЈ.

Установљено је, иако неочекивано, да се квалификатором *еуф.* у РСЈ најчешће маркирају моносемичне лексеме, а тек онда, у мањем броју случајева, реализације у оквиру полисемантичке структуре.

Могуће је, на основу изложених резултата, приметити да је одсуство системности највећи недостатак у лексикографској обради еуфемистичног значења речи. Било би потребно извршити ревизију примене квалификатора *еуф.* и у првом кораку приступити потпуно доследном маркирању еуфемистичног значења, нарочито у тематском денотативном пољу табуа, које је постојаније и тренутно истраженије, са припадајућим лексичко-семантичким класама (о томе више у одељку 2). Упоредо, требало би радити и на извршавању корекција у случајевима неадекватне употребе квалификатора *еуф.*

5. Закључна разматрања

Кад се налази пред задатком да поједину семантичку реализацију маркира као еуфемизам, лексикограф долази у додир са неухватљивошћу и комплексношћу ове семантичке и прагматичке појаве. Због тога је немогуће имати потпуно јасне критеријуме у обележавању еуфемистичних лексичких јединица, али од значајне помоћи могу бити два параметра (према Сеничкина 2008; Стојановић 2021), чија је примена извршена на ограниченом корпусу РСЈ и који могу бити важан путоказ у препорученој фази ревизије примене квалификатора *еуф.* Први параметар је припадност лексеме одређеном тематском денотативном пољу, најчешће пољу табуа, при чему постоји негативан — табуизиран тј. непожељан — денотат у ванјезичкој стварности на који се еуфемистична реч односи (исп. *куси* уместо *ђаво*). Потврда да је та лексема употребљена еуфемистично јесте што се њеном употребом штити било говорник од табуизираниг/непожељног дела ванјезичке стварности (оличеног у табуизираној речи), било образ комуникатора (GÓMEZ 2009). Други је управо постојање еуфемистичне заменске лексеме која има

неодређену, ублажену семантику и смањену информативност.

Ипак, речник треба да иде у корак са динамиком језичког развоја и да се лексикографски опис проширује на нове језичке области и феномене — прагматику, функционалну стилистику, когнитивне феномене и сл. (Ристић 2014: 125) — а да се, истовремено, начини употребе лексема прецизно нијансирају, што корисницима речника омогућује да изграде вештину овладавања лексичким инвентаром. Кад је реч о примени квалификатора *еуф.* то би значило укључивање ширег контекста и намере говорника, те усмеравање ка прагматизацији, на тај начин што би се пројектовале типичне ситуације у којима ће реч маркирана ознаком *еуф.* бити коришћена или се користи. Пут до проналаска типологије поменутих ситуација води преко формирања корпуса еуфемистичних јединица у разговорном језику и њиховог опсежнијег истраживања, који би, потенцијално, од низа емпиријских података понудили нова научна сазнања потребна за прецизну примену квалификатора *еуф.* Поред тога, на овај би начин у нове речнике, поред традиционалних, биле укључене и нове лексичке јединице које носе еуфемистично значење.

Да закључимо, у циљу даље правилне примене квалификатора *еуф.* у српској лексикографској пракси, требало би, у првој фази, извршити ревизију његове тренутне примене. У другој фази би, по завршетку опсежног истраживања еуфемистичних образовања на материјалу живог говора, требало дати, по могућности, још детаљнију типологију тематских денотативних поља лексема које ознака *еуф.* треба да маркира и типологију ситуационих контекста у којима се еуфемистично ублажавање најчешће догађа.

Литература

- Вуковић, Гордана (2002). Општа и термилошка лексика у лексикографској пракси. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (стр. 272–276). Нови Сад – Београд: Српска академија наука и уметности, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Георгиев, Ивана (2015). Табуи и еуфемизми као пример когнитивног културног модела: смрт у српском и шпанском језику. *Наслеђе*, 30, 221–230.
- Гортан-Премк, Даринка (2011). О квалификатору фигуративно у српским (српскохрватским) дескриптивним речницима. У: Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.), *Лексикологија. Ономастика. Синијакса* (стр. 27–37). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дешић, Милорад (1990). *Из српскохрватске лексике*. Никшић: Универзитетска ријеч.
- Ивановић, Ненад (2014). Лексикографски метајезик у Речнику САНУ. У: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 195–233). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић, Милош (2000). *Стилистика и прагматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.

- РИСТИЋ, Стана (2004). *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РИСТИЋ, Стана (2006). *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РИСТИЋ, Стана (2014). Квалификатори у српској лексикографији. У: Рајна Драгићевећ (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 113–131). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- СЕНИЧКИНА, Елена (2008). *Словарь эвфемизмов русского языка*. Москва.
- СЛИЛЕПЧЕВИЋ, Светлана (2012). О квалификатору пол(итички). *Наслеђе*, 22, 249–257.
- СТОЈАНОВИЋ, Милица (2021). Еуфемизми и њихова обрада у савременим речницима српског језика. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу актуелних проблема* (стр. 223–238). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ТОМИЋ, Бојана (2014). О фамилијарној лексици у српском језику. У: Билјана Мишић Илић, Весна Лопчић (ур.), *Језик, књижевност, маргинализација. Језичка истраживања* (стр. 429–441). Ниш: Филозофски факултет.
- ШИПКА, Данко (2011). *Речник ојсцених речи и израза*. Нови Сад – Београд: Прометеј, Корнет.
- *
- ALLAN, Keith, BURRIDGE, Kate (1991). *Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. New York: Oxford University.
- ALLAN, Keith, BURRIDGE, Kate (2006). *Forbidden Words*. New York: Cambridge University Press.
- БАБИЋ, Степан (1981). *Стилске одреднице у нашим рјечницима*. *Језик*, 28(3) (1980/81), 79–91.
- CRESPO, E. Fernández (2005). Euphemistic strategies in politeness and face concerns. *Pragmalinguistics*, 13, 77–86.
- GÓMEZ, C. Miguel (2009). Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism. *Language sciences*, 31(6), 725–739.
- KEYES, Ralph (2010). *Euphemania: Our Love Affair with Euphemisms*. New York: Little, Brown and Company.
- KUNA, Branko (2007). Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku. *Fluminensia*, 19(1), 95–113.
- MORITZ, Ivana (2015). Kognitivna analiza eufemizama u političkom diskursu na engleskom jeziku (neobjavljena doktorska disertacija). Osijek: Filozofski fakultet.
- NEAMAN, S. Judith, SILVER, Carole (1990). *The Wordsworth Book of Euphemism*. Hertfordshire: Wordsworth Reference.
- NIKOLIĆ, Vesna (2023). The qualifier *etn.* in the Dictionary of Serbian Language. *Językoznawstwo*, 1(18), 63–75. <<https://ojs.academicon.pl/jezykoznawstwo/article/view/5564/5830>>. [10. 7. 2024]
- SILAŠKI, Nadežda (2011). Metaphors and euphemisms – the case of death in English and Serbian. *Filološki pregled*, 38(2), 101–114.
- WARREN, C. Beatrice (1992). What Euphemisms Tell us About the Interpretation of Words. *Studia Linguistica*, 46(2), 128–172.

Извори

PCJ (2018). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

*

CLASSLA-web.sr: LJUBEŠIĆ, Nikola, RUPNIK, Peter, KUZMAN, Taja. *Serbian web corpus CLASSLA-web.sr 1.0*. <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classlaweb_sr> [16. 11. 2024]

PDRS: WASSERSCHIEDT, Philipp. *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*. <<https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>> [16. 11. 2024]

Aleksandra Škerović

The Application of the Label *euf.* in the *Rečnik srpskoga jezika* (2018): a Critical Analysis

(Summary)

This paper analyzes the lexico-semantic features and lexicographic treatment of the lexical units marked with the label *euf.* (standing for *euphemistic*) as well as those units that do not have this label attached despite the fact that they should. The findings reveal that the primary shortcoming in the current lexicographic processing of euphemistic meanings lies in the absence of systematicity. The results of the analysis on the material from the *Rečnik srpskoga jezika* [i.e. *Dictionary of the Serbian Language*] by Matica Srpska (2018) indicate that the label *euf.* is used very rarely, often inconsistently, and sometimes even inadequately. Euphemistic meanings from the thematic denotative field of taboo are frequently marked with the label *euf.* Nevertheless, the use of the label *euf.* within this thematic denotative field shows inconsistencies, which are reflected in the following: (1) inadequate use of another label instead of *euf.* when *euf.* is more suitable, (2) inappropriate use of the label *euf.* in marking meanings that should be typically marked by one of the following three labels: *hip.* (*hypocoristic*), *dem.* (*diminutive*), or *fam.* (*familiar*), and (3) inconsistent use of the label *euf.* in semantic realizations where it would be expected. Thus, the label *euf.* is most frequently applied to lexemes from the lexico-semantic group ‘unfortunate person’, followed by ‘body parts’, ‘socially unacceptable behavior’, ‘supernatural beings’, and finally the group ‘end of life’. This confirms that the *Dictionary* primarily records traditional euphemisms related to religion, superstition, body parts, and certain human behaviors. However, ‘end of life’, i.e., death, is one of the most common themes discussed from a euphemistic perspective and it is surprising that its productivity has not been sufficiently confirmed and qualified in the *Dictionary*. In the corpus analyzed, eight semantic realizations related to the end of life were found that could be characterized as euphemistic, yet the label *euf.* was missing in these instances. The lexico-semantic group ‘illness’, closely associated with death, was not marked with *euf.* either. To improve the lexicographic processing of euphemisms in future Serbian lexicographic practice, a two-phase approach is recommended. In the first phase, the current use of the label *euf.* should be systematically revised. In the second phase, a comprehensive investigation of euphemistic meanings based on authentic spoken material should be conducted. This would enable the development of a more detailed typology of thematic denotative fields for lexemes that warrant the *euf.* label, as well as a typology of situational contexts where euphemistic meanings most commonly and typically arise.